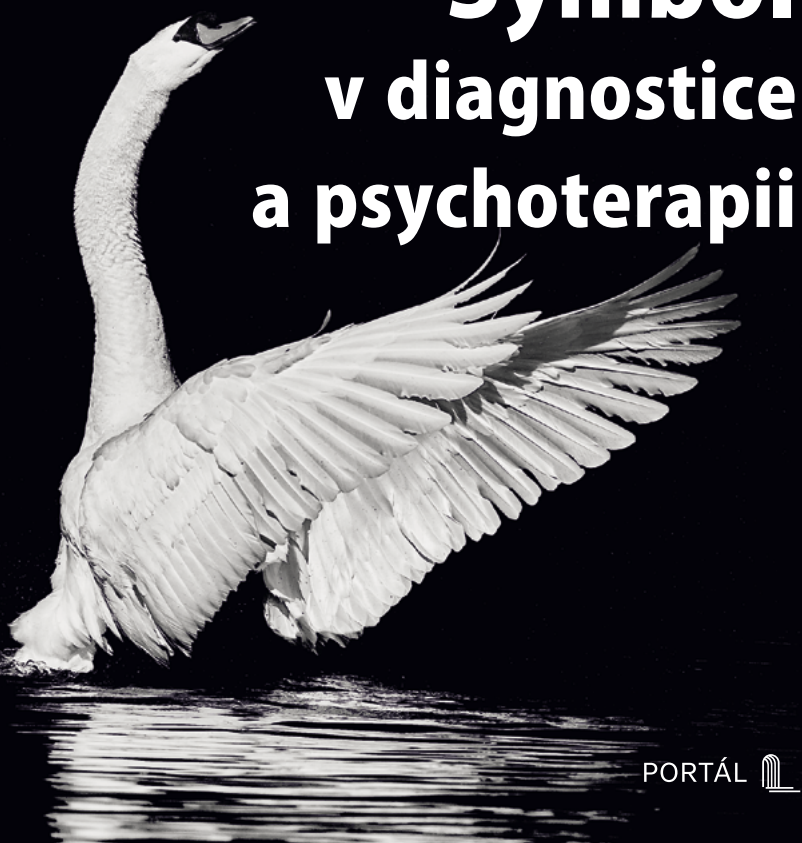
Maria-Elisabeth Wollschläger, Gerhard Wollschläger

Symbol v diagnostice a psychoterapii

PORTÁL

Maria-Elisabeth Wollschläger,
Gerhard Wollschläger

Symbol v diagnostice a psychoterapii

PORTÁL

Původní německé vydání:
Der Schwan und die Spinne
vyšlo ve Verlag Hans Huber, Bern, 1998
Text © Maria-Elisabeth Wollschläger, 2026

České vydání:
Translation © Kristina a Jan Černí, 2001, 2026
© Portál, s. r. o., Praha 2026

ISBN 978-80-262-2425-9

Obsah

Poděkování 9
Předmluva 10

1 Úvod 14
1.1 Slepé zrcadlo vypravuje 14
1.2 Studenti se učí neobvyklé věci 15
1.3 Na scéně se objevují kameny 16
1.4 Panenka z rýžové slámy 16
1.5 O co v těchto příkladech jde a co z nich plyne? 16
1.6 Jak symboly chápeme a jak s nimi pracujeme? 18
1.7 Předměty jako symboly v jiných terapeutických směrech . . 21

2 Materiál pro práci se symboly 22
2.1 Co se může stát symbolem? 22
2.2 Jaké druhy symbolů známe? 22
2.3 „Kufr symbolů" – kritéria pro hledání vhodných předmětů . . 24
2.4 Z čeho se skládá naše sbírka? 25
2.5 Kolik materiálu potřebujeme a jak si ho uspořádat? 33

3 Práce se symboly v individuální terapii 35
3.1 Postup práce 35
3.1.1 První fáze: Úvod do práce se symboly 35
3.1.2 Druhá fáze: Výběr podle standardních zadání nebo bez předem dané tematiky 36

3.1.3 Třetí fáze: Tvorba symbolů – z předmětů se stávají symboly 37
3.1.4 Čtvrtá fáze: Sestavení „obrazu" 41
3.1.5 Pátá fáze: Symboly hovoří 43
3.1.6 Šestá fáze: Prožívání a porozumění 50

4 Pracovní zadání 54
4.1 Jednoduchá zadání s malým počtem symbolů 54
4.2 Obraz rodiny 54
4.3 Genogram 55
4.4 Sociální atom 57
4.5 Spirála 59
4.6 Sebeobraz 59
4.7 Zpracování aktuálních problémů 63
4.8 Vyhlídky do budoucna 66
4.9 Práce bez předlohy – rychlá cesta k nevědomí 66

5 Terapeutické techniky 67
5.1 Volné rozvíjení obrazu 67
5.2 Asociace 69
5.3 Výměna rolí 71
5.3.1 Možnosti výměny rolí 71
5.3.2 Různé formy výměny rolí 73
5.4 Změny ve struktuře obrazu 79
5.5 Odklizení obrazů 82
5.6 Zaměření na jediné téma (focusing) 82
5.7 Vyprávění příběhu 84
5.8 Redukce na hlavní téma 84

6 Další varianty práce se symboly 86
6.1 Práce s psychosomatickými pacienty: Čtyřstupňový program zaměřený na zlepšení schopnosti introspekce a schopnosti asociovat . 86

6.2 Vývoj malého tučňáka:
Práce se symboly u schizofrenního pacienta 90

7 Kazuistiky – popis procesu 107
7.1 Černá labuť a černý pavouk 107
7.2 Cikánčina rada: Symbol jako vnitřní rádce
(technika výměny rolí) 123
7.3 Moudrost masky: Ozřejmění latence
s pomocí symbolů – technika výměny rolí 128
7.4 Můžu si přece něco přát i sama pro sebe – rozvoj
nového sebeobrazu na základě genogramu 131
7.5 Příběh malé ještěrky 142

8 Práce se symboly v párové terapii 150
8.1 Vznik a rozvoj naší koncepce 150
8.2 Pracovní fáze 151
8.2.1 První kontakt 151
8.2.2 První setkání 152
8.2.3 Vyjasnění problematiky 153
8.2.4 Výběr symbolů 154
8.2.5 Jak chápat symboly 154
8.2.6 Pohled do budoucna 156
8.2.7 Časový plán 158
8.3 Pracovní zadání při párové terapii 159
8.3.1 Já a ty – sebeobraz a obraz v zrcadle 159
8.3.2 Varianta obrazu v zrcadle – projektivní úroveň 160
8.3.3 Genogram 161
8.3.4 Náš vztah dnes a náš vztah na začátku 165
8.3.5 Dílna budoucnosti 167
8.4 Terapeutické techniky v párové terapii 168
8.5 Naše zkušenosti s tímto konceptem 168
8.5.1 Symboly jako nové médium v komunikaci 168
8.5.2 Práce v časových blocích 168

8.5.3 Práce s dlouhými přestávkami 169
8.5.4 Meze našeho pojetí a možnosti jeho doplnění 169
8.6 Příklady z praxe 170
8.6.1 Sebeobraz a obraz partnera s variantou projekce: Pár, který si měří síly 170
8.6.2 Sebeobraz a obraz partnera: Lev a smutné dítě 188

9 Symboly při práci s rodinou 212
9.1 Pracovní fáze 212
9.2 Zadání pro práci s rodinami 213
9.2.1 Obraz rodiny 213
9.2.2 Zrcadlo rodinné situace 216

10 Práce se symboly ve skupinové terapii 218
10.1 Jak chápeme skupinovou terapii? 218
10.2 Symboly jako nový prvek ve skupinové práci? 218
10.3 Symboly v různých fázích skupinového procesu 220

11 Závěrečné úvahy – využití symbolů v terapii 224

Obrazová příloha 228
Literatura 244

Našim dětem, snachám a zeťům

Poděkování

Děkujeme svým pacientům a kolegům, kteří obohatili naše zkušenosti a umožnili další rozvoj naší metody. Zvláště jsme zavázáni lidem, kteří souhlasili se zveřejněním své práce se symboly. Základ pro naše chápání symbolů položil svou metodou katatymně imaginativní psychoterapie profesor Hanscarl Leuner. Je nám velmi líto, že se nedožil zveřejnění této knihy – o jejích prvních odstavcích jsme s ním ještě diskutovali. Kniha by nevznikla, kdybych o teoretickém pozadí tvorby symbolů a jejich zpracování podrobně nehovořila s Hanni Salvisbergovou. Patří jí náš obzvláštní dík. Velice nám také pomohla trpělivost, humor a podnětné poznámky našeho lektora Petera Stehlina.

Předmluva

Překvapilo mě a potěšilo, když mě autoři požádali, abych napsala svůj vlastní názor na tuto knihu. Zúčastnila jsem se mnoha rozhovorů, když kniha vznikala, a s velkým zájmem jsem mezi starými trámy na půdě u Wollschlägerových pozorovala, jak se „sbírka symbolů" rozrůstá.

Že „mrtvé" kameny nebo předměty mohou ožít jako symbolické tvary, to jsem věděla z vlastní zkušenosti i ze zpráv jiných terapeutů. Klosinski (1989), který při práci s retardovanými a inhibovanými dětmi a mladistvými používá sbírku kamenů jako rozšířenou formu Rorschachova testu, například píše, že prvek přímého uchopení a dotýkání může vést k velmi dobrému „konkrétnímu dialogu". Jak se však z takových spíše náhodných jednotlivých zkušeností dá vytvořit obecně použitelná metoda, to jsem si zpočátku dovedla jen těžko představit. Jak založit stejně různorodou sbírku kamenů, kořenů, dřev, panenek z rýžové slámy atd., které se nedají věrně okopírovat?

Pak jsem zažila u Wollschlägerových „naživo" jejich konkrétní práci s předměty, které se mohou proměnit v symboly. A moje pochybnosti se vytratily. Najednou mi to bylo jasné – nejde o to, jak autenticky kopírovat jednotlivé objekty. Principem této metody není standardizace výchozího materiálu, ale jeho různorodost, která zaručuje zapojení zcela rozdílných oblastí. Stačí, když různé

objekty patří do analogických kategorií a jsou k dispozici v dostatečném množství. Pak je možné dosáhnout i srovnatelných výsledků. Nepopiratelnou zásluhou autorů je právě tento poznatek, na němž vybudovali svůj terapeutický systém.

Začneme-li jeho druhým krokem – tj. terapeutickou prací se symboly – a soustředíme-li se na pragmatické instrukce Wollschlägerových, rychle si všimneme, jak se dosud nepevná půda zpevňuje. Prvek tvořivosti, který je vlastní každé práci se symbolickým materiálem, nenarazí na žádné omezení, ale máme tu najednou jasná pravidla, většinou převzatá ze strategie psychodramatu, která i při podrobném popisu případů uchovají transparenci použité metody. Účast na aspoň jednom semináři u Wollschlägerových bych chtěla doporučit nejen lidem, kteří by se chtěli jejich originálním a efektivním metodám naučit, ale prostě každému, kdo chce opravdu porozumět symbolickému materiálu.

Jako terapeutka používající KIP (katatymně imaginativní psychoterapii) jsem rychle zjistila, že práci se „symbolickými předměty“, jak ji pojímají Wollschlägerovi, a zejména jejich metodu obezřetných a logicky navazujících malých kroků můžu použít i při katatymním prožívání obrazů. I když nemáme k dispozici „kufr se symboly“, můžeme předměty vytvořit imaginativně a nechat je klienta nakreslit na papír – platí to například pro uspořádání genogramu. Nemocný s nutkavými příznaky se může například zobrazit jako nástěnné hodiny, jejichž ručičky ukazují za pět minut dvanáct. Jeho rodina může být ohraničena rezavým ostnatým drátem (matka), přes který visí hadr na podlahu (otec). Objeví se přirozeně i laskavé a veselé symboly. Vzpomínám si na velkou postel s nebesy a lehkými vlajícími záclonami, která znázorňovala

„sluneční záři v domě“, čtyřletou dcerku v centru rodiny. Její matka si sama sebe představovala jako stojan na deštníky (vždycky si myslela, že musí všechny „zakrýt“). Ve stojanu však byly také silvestrovské rakety (jsou neškodné a „mají vzbudit pozornost“).

Tyto jedinečné a trefné charakteristiky ukazují, že metoda není indiferentní. Předpokládá znalosti hlubinné psychologie a smysl pro řeč symbolů. Zároveň umožňuje například to, aby se děsivé útvary přenesly z (pre)psychotikova nitra na vnější, „uchopitelnou“ scénu. Dostanou se tak dostatečně daleko, aby je bylo možné léčit.

Na závěr bych chtěla říci, že práce se symboly může přinést hodně radosti. Můžete si ji užít už při doplňování sbírky novými symbolickými „poklady“. Objevitelské zážitky vás čekají při systematickém, téměř detektivním hledání skrytých řešení, která mohou klientům přinést vysvobození.

Přeji této inspirativní knize, aby našla své pevné místo ve vašem psychoterapeutickém repertoáru!

Edda Klessmannová,
Lemgo, prosinec 1997

Útěkem od symbolů se rozhodně nikdo obecně nezabýval, to je u našich „vzdělanců“ skutečně velmi nápadné. Symboly jsou ve vědě asi tou nejméně populární věcí.

Freud Groddeckovi, 1. 6. 1922
(*Briefe über das Es*)

Úvod

1.1 Slepé zrcadlo vypravuje

První podnět k naší práci se symbolickými procesy v psychoterapii sahá až k silnému zážitku ve výcvikovém semináři, kterého jsme se zúčastnili v roce 1976. Morenův institut v Überlingenu nabízel kurz práce s předměty v psychodramatu. Měli jsme spontánně imaginovat nějaký předmět u nás doma, vcítit se do něj – tj. vyměnit si s ním role – a pak z jeho pohledu popsat sami sebe, své okolí a životní podmínky. Jedna kolegyně se vcítila do špinavého zrcadla, které si koupila na bleším trhu. Zrcadlo vyprávělo, že si ho jeho majitelka opatřila, přestože se kvůli mnoha slepým skvrnám vůbec nedalo jako zrcadlo použít. Když popisovala, co péče a práce ji stálo, aby se v něm mohla vidět, došlo jí, že hovoří o procesu vlastního léčení. Její rodina jí totiž žádné jasné zrcadlo neposkytla, a tak byla v jejím prožívání sebe samé spousta „slepých skvrn“. V terapii musela vynaložit velkou námahu, aby se naučila sebe samu vidět jasně.

1.2 Studenti se učí neobvyklé věci

Tento zážitek se pro mě (M. E. W.)[1] stal podnětem k tomu, abych postup zařadila do své práce v poradně pro studenty. Na začátku terapeutické skupiny jsem je požádala, aby při svém představení neuváděli jako obvykle studijní obor a počet absolvovaných semestrů – místo toho měli imaginovat nějaký předmět z domova a vyprávět o sobě z jeho pohledu. U některých studentů vyvolala tato výzva nevoli – „Neměli bychom raději zůstat věcní?“ –, jiné rozveselila a vyvolala komentáře, že si přece mohou dovolit i něco nového. Ochotní však byli nakonec všichni. A tak se jeden student vydával za své kolo, které má pořád „píchlou gumu“ a brání mu, aby na přednášky a semináře chodil včas. Kolo pak vyprávělo, že s tím jeho vlastník nic nedělá, a stěžovalo si, že je obětním beránkem jeho nevyjasněných problémů se studiem. Z jiné studentky se stal křeček, který s ní žije v bytě a provází ji už několik let. Křeček pak líčil, jak stále běhá ve svém kolečku – že je pořád v pohybu. Velice se tak podobá své majitelce, která je také v jednom kole a nikdy nemá klid. Vůbec si nedovede představit, že by si pohodlně sedla do křesla a jen tak si užívala.

Na studenty velice zapůsobilo, že pod ochranou symbolů mohli o sobě vyprávět zcela osobní věci, což by jinak během obvyklého představovacího rituálu jistě nedokázali. Tento způsob vedl k rychlému navození důvěrné skupinové atmosféry. Studenti navrhli, aby tak představování vypadalo i v budoucnu.

---

1 V odkazech zkracujeme naše jména takto: M. E. W. = Maria-Elisabeth Wollschläger, G. W. = Gerhard Wollschläger. Zkratky používáme v případě, že jsme nepracovali spolu.

1.3 Na scéně se objevují kameny

Z jiného semináře Morenova institutu v Überlingenu jsem převzal (G. W.) nápad využít při anamnéze polodrahokamy. Kameny se vzájemně liší svým tvarem, strukturou, barvou a velikostí a hodí se k symbolické výpovědi o člověku. Požádal jsem účastníky psychodramatické skupiny, aby pomocí takových kamenů znázornili strukturu své rodiny. Každé osobě měl odpovídat nějaký kámen a nakonec se měly všechny kameny rozložit tak, aby byla zřejmá blízkost a vzdálenost v rodinných vztazích. Tento způsob znázornění rodiny prožívali účastníci živěji než pouhý verbální popis – jejich pocity a vzpomínky vyvstávaly daleko jasněji.

1.4 Panenka z rýžové slámy

Jednu mou pacientku (M. E. W.) napadlo, že použije i další předměty. Zeptala se, zda by kromě kamenů mohla použít i předměty, které stály kolem na poličkách jako dekorace, a vybrala si tam figurky z rýžové slámy znázorňující matku se dvěma dětmi. To větší se opíralo o matčin klín, zatímco miminko bylo v matčině náruči. Pacientka si postavy vybrala, aby popsala svou matku, kterou prožívala jako laskavou a ochraňující. Pro otce si vybrala hodiny, protože chtěla vystihnout jeho vázanost na čas a vnitřní nehybnost. U sourozenců si vystačila s kameny.

1.5 O co v těchto příkladech jde a co z nich plyne?

Ve všech scénách se skutečné nebo imaginární předměty spojují s lidskými city, a tím se z nich stávají symboly,

s jejichž pomocí se může člověk vyjadřovat o sobě i o tom, jak se cítí. Vyjádření je živější a barvitější než při použití pouhých slov. Představa zrcadla umožnila naší kolegyni poznat slepá místa v obrazu sebe sama, kolo s „píchlou gumou“ se stalo symbolem studentova konfliktního postoje ke studiu a v obraze křečka se ztělesnil studentčin vnitřní nepokoj.

Účastníci psychodramatické skupiny, pacientka a studenti použili „řeč symbolů“, již Fromm (1996) popsal jako jazyk, „který může vyjadřovat vnitřní prožitky, pocity a myšlenky, jako by se jednalo o smyslové vjemy, o události vnějšího světa. Tento jazyk má jinou logiku než naše všední řeč, kterou denně používáme. Jeho logice nedominují kategorie času a prostoru, ale intenzita a asociace“. Tento jazyk umožnil lidem ve skupinách, aby překročili hranice dané konvencemi a mohli vypovídat o zážitcích z emocionální oblasti.

Oba jsme byli díky svému vzdělání a povolání zvyklí zacházet se symboly.[2] Nové pro nás bylo to, že se v symboly docela prostě proměnily i profánní obrazy a předměty každodenního života, a nová byla i ochota, s jakou oslovení lidé po počátečním váhání nabídku k symbolickému vyjádření přijali. Začali jsme tento způsob používat zcela záměrně a využili jsme ho v poradenství (G. W.) a v diagnostické práci (M. E. W.). Lidé, se kterými pracujeme, se prostřednictvím symbolů rozpomněli na dávno zapomenuté zážitky a mohli se o nich rozhovořit. Objevil se i nový aspekt – práce se symboly se stala možným přístupem k nevědomí.

---

2 Oba za sebou máme psychodramatický výcvik. Gerhard Wollschläger je emeritní farář, absolvoval vzdělání v pastorálním poradenství. Maria-Elisabeth Wollschlägerová je psycholožka a psychoterapeutka, je docentkou na Institutu katatymně imaginativní psychoterapie.

Psychotickým pacientům umožnilo užití předmětných symbolů přístup k vlastní biografii. Přišla jsem na to (M. E. W.) při zjišťování anamnézy u řady pacientů ve dvou částečně stacionárních psychiatrických zařízeních.[3] Jednalo se o denní a přechodné oddělení Univerzitní kliniky neurologie, psychiatrie a psychoterapie v Sársku (vedoucí prof. dr. K. Wanke). Ukázalo se, že pacienti, kteří se při běžném mapování anamnézy vyjadřovali velice skoupě, dokázali s pomocí symbolů vyprávět o své rodinné anamnéze daleko diferencovaněji, než to pro ně bylo možné na čistě verbální úrovni. Vysvětlovali nám, „že díky symbolům je toho o rodině prostě víc napadalo“, vzpomínali si, jak se doma cítili, a najednou jim bylo mnohem lépe. Je zřejmé, že symboly u nich uvolnily asociace spojené s emocemi, které jim v řeči slov nebyly přístupné.

Brzy se ukázalo, že práce se symboly má význam nejen v diagnostice, ale i v individuální terapii, v práci s páry a s rodinami a v psychoterapeutických skupinách, kde lze v určitých fázích dosáhnout pozoruhodných výsledků. Následující text pojednává o našich zkušenostech.[4]

1.6 Jak symboly chápeme a jak s nimi pracujeme?

Na dříve popsaných příkladech jsme viděli, že když předměty každodenní potřeby spojíme s konkrétními emocemi, stanou se z nich symboly. Naše chápání symbolů vystihují dvě definice symbolu pocházející od Junga a Fromma. Jung (1979) napsal: „To, co nazýváme

3 Za podnět děkuji vedoucímu lékaři dr. G. Heinzovi.

4 Práci se symboly u psychotických pacientů popisuje zevrubně Behrendt (viz jeho příspěvek v 6. kapitole této knihy)

symbolem, je výraz, jméno nebo také obraz, který nám může být důvěrně známý z každodenního života, ale vedle svého konvenčního smyslu má navíc zvláštní vedlejší významy." Fromm (1996) rozšiřuje definici symbolu ještě o emoce. Popisuje symbol jako cosi, co „zastupuje něco jiného ... vnitřní prožitek, pocit nebo myšlenku. Symbol tohoto druhu je něco vně nás samých, avšak to, co symbolizuje, je cosi v nás." Symbolizace je podle Fromma proces, ve kterém prožitky a vzpomínky na reálný vnější svět vyjadřujeme pomocí věcí tak, „jako by se jednalo o smyslové vjemy".

Symbolické myšlení je vlastní všem kulturám a prosazuje se v řeči, literatuře, pohádkách, mýtech a náboženském ritu. Jak však symboly vznikají? Mají schopnost je vytvářet všichni lidé a v jakém věku se u nich objevuje? Touto otázkou se zabývala H. Salvisbergová. Podle ní se schopnost vytváření symbolů buduje zároveň se schopností amodálního vnímání afektu. „Zde jsou počátky vytváření symbolu, pokud tím míníme vázání citů na vnější svět" (viz Frommova definice).[5]

Rozbor pozorování dětí poukázal na jejich amodální vnímání (Stern, 1985), respektive na jeho „zkříženou modalitu" (Dornes, 1993), která je od počátku afektivně obsazena. Potvrdil to i neurofyziolog W. Scheuler,[6] který stejný jev označil jako „komodální": Podnět, který je vnímán v jedné smyslové soustavě, se současně přenáší do jiné soustavy, a je tedy zpracován i z opačného zřetele. Vjemy tudíž nejsou omezeny na jedinou modalitu (zrak, sluch atd.), ale používají jich zároveň několik a mohou se přenášet z jedné modality do druhé.

5 H. Salvisbergová, osobní sdělení, 22. 6. 1997.
6 W. Scheuler, osobní sdělení, 1. 5. 1997.

Předmět nebo smyslový vjem vnějšího světa se tedy spojí s emocí a při dalším setkání je starý pocit opět vyvolán – dochází k vytvoření symbolu.

K objasnění tohoto procesu si uveďme dva příklady.

Chuť pečiva s čajem vyvolala vzpomínky na dětství

Setkání se symbolem popisuje velmi výmluvně Marcel Proust (1961) v první kapitole *Světa Swannových*. Vypravěč má ke vzpomínkám na své dětství jen částečný přístup – omezený na usínání, které je spojené s touhou po matce. „Tak je to s naší minulostí. Marně se ji snažíme opět vyvolat, náš duch se namáhá zbytečně. Ukrývá se mimo dosah jeho moci a poznání v nějakém materiálním předmětu (nebo v pocitu, který v nás tento předmět vyvolává); nemáme tušení, ve kterém. Záleží jen na náhodě, zda se s tímto předmětem před svou smrtí setkáme nebo zda se s ním mineme."

A pak mu jako dospělému nabídne matka za chladného počasí šálek čaje s pečivem a v něm se při prvním doušku najednou rozhostí nepochopitelný pocit štěstí. Nic víc. Pokusí se ten pocit udržet druhým a třetím douškem, ale nejde to. A zřejmě to není samotné pečivo, které často vídal ležet v pekařských krámech, ale jeho chuť spolu s čajem. A pak najednou, aniž by se o to nějak snažil, se mu vybaví celá vzpomínka – teta, u níž si v neděli ráno pochutnával na pečivu a čaji, její byt, celý dům a ulice… V tomto „symbolickém" setkání se najednou objeví celé jeho dětství.

Vzpomínka byla vázána na společnou chuť dvou různých věcí – samotné pečivo nebo samotný čaj na uvolnění oněch pocitů nestačily.

Ve druhém příkladu jde o vzpomínky na dětství, které se vynořily díky zážitku spojenému s pachem:

Husí pach a vzpomínky na dětství

Něco podobného popisuje Jung (1979) v epizodě, „kdy se jeden profesor procházel se svým studentem a oba byli zabráni do vážné rozpravy. Najednou jeho myšlenky přetrhl neočekávaný proud vzpomínek z dětství. Nedovedl si to přerušení vysvětlit. V rozhovoru totiž nebylo nic, co by se ke vzpomínkám přímo vztahovalo. Ale všiml si, že se vzpomínky vynořily, právě když procházeli jakýmsi statkem. Navrhl tedy studentovi, aby se spolu vrátili na místo, kde se fantazie objevily. Jakmile tam přišli, udeřil ho do nosu husí pach a jemu bylo hned jasné, že to právě on vyvolal jeho vzpomínky."

1.7 Předměty jako symboly v jiných terapeutických směrech

Kolegové z jiných terapeutických směrů mají nezávisle na nás podobné zkušenosti. Koncentrativní pohybová terapie pracuje kromě „reprezentativní symboliky konfliktu těla" (Budjuhn, 1992, s. 24) také s předměty, které mj. umožňují živě si vybavit emocionální zážitky z raného dětství. Jsou to předměty, které lze prožívat prostřednictvím „pochopení", dále předměty jako přechodové objekty, ale i předměty, které uvolňují asociace, což je podobné jako u našeho procesu. Mohou se používat přikrývky, míče, koule, kostky, kameny, kuličky atd. Arteterapeuti pracují se symbolizací předmětů například při sestavování genogramů. Klosinski (1989) používá jako mediátory kameny, dřívka a kořeny. Dora Kalffová (1979) pracuje při své hře s pískem s velmi podobnými principy jako my. Svou psychoterapeutickou práci s pískem chápe jako „nástroj rozvoje a konsolidace osobnosti".

Materiál pro práci se symboly

2.1 Co se může stát symbolem?

„Symbolem se může stát zcela běžný předmět, který sice lze vnímat smysly, jenž však zároveň poukazuje na něco v pozadí…“ (Kast, 1990). Symbolem se tak může stát všechno, co je „obsazeno“ lidskými emocemi. Ukázaly to už příklady, o nichž jsme referovali – zrcadlo z blešího trhu, kameny, dekorační předměty na poličce, chuť pečiva s čajem či husí pach.

Když pro práci se symboly zahrneme do výběru možností celé zařízení terapeutické místnosti, zjistíme, že symbolem se může stát v podstatě cokoli. Kvetoucí kaktus se pak může stát symbolem vztahu poznamenaného spoustou zraňujících ostnů, ale i toho, co ve vztahu rozkvétalo. Schůdky vedoucí na galerii se pro jednoho pacienta staly výrazem jeho touhy po výkonu, která ho hnala „stále výš“. Ze žiletky, jež zůstala na okně po malířích, se stal symbol řezavé atmosféry v partnerském vztahu.

2.2 Jaké druhy symbolů známe?

Ten, kdo je zvyklý pracovat se symboly, si při pohledu na obrazy a předměty, které si vybral pacient, všimne i svých vlastních spontánních asociací. Zprvu nás

překvapí vzájemný soulad těchto pocitů s pacientem, ale brzy pocítíme, že je potřeba dávat pozor na rozdíly a přesně poslouchat individuální interpretace. Zde nám pomůže Frommovo (1996) rozlišení mezi „univerzálními" a „náhodnými" symboly. Univerzální symboly jsou společné všem lidem na základě shodných zkušeností, které během svého vývoje získali – jejich zážitky a pocity se proto spojují se stejnými obrazy. U takových symbolů existuje mezi symbolem a jeho podnětem vnitřní souvislost. V našich příkladech byly takovými univerzálními symboly například zrcadlo a žebřík – zrcadlo slouží k zobrazení sebe samého a žebřík sestává ze stupňů vedoucích k úspěchu. Univerzální symboly však mají pro každého jedince individuální hodnotu, proto je nepochopíme, použijeme-li jen své vlastní asociace, obecná srovnání nebo slovník, ve kterém najdeme pevně daný výklad symbolu. Benedetti a Rauchfleisch (1988) zdůrazňují, že „subjektivita výkladu není při uchopení symbolu žádnou slabinou – naopak, teprve skrze ni potvrdí symbol sílu své podstaty". To jistě neznamená, že by nebylo možné vytvořit přehled různých výkladů určitých symbolů, jako je například *Lexikon symbolů*, který sestavil Biedermann (1989). Při čtení jednotlivých hesel jsme měli pocit, že jsme stále citlivější k různorodosti výkladů. Následující výčet „obsazení" určitých předmětů, která jsme v naší praxi vypozorovali, by neměl sloužit k pouhému listování ve významech symbolů, ale jako přehled našich zkušeností.

Zjistili jsme také, že univerzální symboly mohou být obsazeny nejen ambivalentně, ale i mnohoznačně. Fromm takové symboly označuje jako „náhodné", protože vznikly díky osobní lidské zkušenosti a různí lidé jim nerozumějí

úplně stejně. Proto můžeme kameny z našeho příkladu zařadit k náhodným symbolům.

2.3 „Kufr symbolů" – kritéria pro hledání vhodných předmětů

Z předchozího textu plyne, že lidé mohou symbolicky obsadit nesmírné množství věcí, takže přirozeně vyvstává otázka, jak sestavit přiměřeně rozsáhlý výběr pracovního materiálu. Kdyby musel každý předmět nebo obraz přesně odpovídat tomu, co má pacient uloženo ve svých představách, byl by to značný problém. Příslušné asociace a vzpomínky však může vyvolat a udržet už pouhá podobnost nebo náznak: „Pro svou babičku jsem si vybral obraz královny Viktorie, protože i když tak nevypadala, chovala se jako královna či panovnice!" Nebo: „Náš dům vypadal úplně jinak než na té fotce, ale měl stejnou atmosféru, která mi ho spojila s tímhle domem." Přesto musí být obsah naší sbírky poměrně bohatý.

Terapeuti a terapeutky, kteří se u nás učí pracovat se symboly a spatří naši bohatou sbírku symbolických předmětů, se často ptají, zda bychom pro ně mohli sestavit jakýsi základní seznam materiálu, podle kterého by si mohli vybavit svůj „kufr symbolů". Podle nás to nemá smysl, protože by se tak obešel jeden důležitý pracovní krok. S předměty totiž není možné pracovat s vnitřním odstupem, protože pak si nevšimneme, jaké emoce vyvolávají v nás samých. Musíme tedy pochopit, respektive vybrat si předměty nebo obrazy nejprve jako symboly vlastního prožívání. Když tímto procesem terapeuti projdou sami za sebe, jsou pak schopní lépe doprovázet i svého pacienta a dokážou se empaticky „vžít do jeho symbolů, sdílet je a nechat se jimi oslovit" (Kast, 1996).

Přesto existují určitá kritéria pro vybudování vlastní sbírky symbolů:

- Musí symbolicky pojmout základní lidské prožitky, jako je radost a smutek, zoufalství a štěstí, odvaha a podnikavost.
- Musí znázorňovat lidi v jejich vztazích, v jejich soukromí, zaměstnání a sociálním prostředí i v různých životních situacích.
- Musí být příznačné pro lidi v různém věku a s různými povahovými vlastnostmi.
- V obsahu symbolů musí být patrné jednotlivé životní fáze: dětství, dospívání, dospělost i stáří.

Doporučujeme vám, abyste se neomezovali jen na dvourozměrné znázornění, abyste tedy nepoužívali jen fotografie a obrázky, ale pracovali i s trojrozměrnými předměty, které oslovují kromě zraku i hmat a čich.

2.4 Z čeho se skládá naše sbírka?

Náš materiál se skládá z pohlednic, fotografií a mnoha jiných předmětů. Znázorňují lidi různého věku, s různým způsobem života a v různých vztazích. Jsou tu vyobrazené děti, rodiče a prarodiče, zamilované i rozhádané páry, lidé v jejich každodenním zaměstnání. Postavy na obrázcích prožívají radost, štěstí a smutek, moc i bezmocnost. Máme fotografie miminek a malých dětí ve vřelé a ochraňující atmosféře, ale i dětí, které odvážně zkoumají okolní svět, jsou tu děti s laskavými matkami nebo prarodiči, ale i snímky ustrašených nebo hladovějících dětí z těch končin světa, kde panuje bída. Máme

i obrázky dětí osamělých a opuštěných, snímky výrostků a mladistvých ve skupině vrstevníků, ale i těch, kteří už vyrazili na vlastní cestu.

Muži se poznávají v autoportrétech Egona Schieleho, Heinricha Vogelera a Amedea Modiglianiho, v portrétech Josepha Beuyse, Samuela Becketta, Marka Chagalla a Alberta Einsteina i na fotografiích herců Jamese Deana, Gérarda Depardieua nebo hudebníků Glenna Goulda a Milese Davise. Na Haselmanově snímku Marka Chagalla vidíme zamyšlení. Odvrácení od světa a depresivní postoj vyjadřuje Bauerův portrét Samuela Becketta. Podporu a náklonnost můžeme pocítit nad snímkem politika Kurta Schumachera, který se při chůzi opírá o rámě svého kolegy Herberta Wehnera. Obrázek manažera Helmuta Wernera ztělesňuje současně zamyšlení i odhodlání. Snímek jakéhosi starého Řeka si klienti vybírají jako výraz moudrého, ale i požitkářského stáří. Požitek ze života můžeme vidět i na mužích u stolu v bavorské pivnici a na snímku starého muže, který spokojeně kouří svou dýmku. Turnajový jezdec a golfový hráč představují sportovní aktivity. Mladík, který na lyžích roznožil do provazu, vyjadřuje bezmeznou vitalitu. Každodennost a samozřejmý výkon povolání zobrazují fotografie rybáře spravujícího své sítě, dělníka u továrního stroje nebo úředníka u psacího stolu. Na jiných obrázcích jsou muži v důvěrných vztazích – vidíme je jako milence, partnery, jako otce s dětmi i jako dědečky s vnuky.

Téma mužské moci a vůdcovství zachycují obrazy někdejších vládců i fotografie dnešních politiků – socha Marka Aurelia ve vladařské póze, portréty kardinála Richelieua, krále Ludvíka XIV., papeže Lva X., ale i Françoise Mitteranda, Herberta Wehnera, Roberta Schumanna a Franze-Josefa Strausse. Pocity tajemna

i ohrožení vzbuzuje v lidech fotografie od Maria Giacomelliho s názvem Scanno, na které vidíme skupinu čtyř černě oděných mužů. Ztuhnutí a stáhnutí se ze vztahu představuje fotografie z vídeňského Muzea moderního umění – mladá žena pijící kávu sedí proti mužské postavě ze sádry.

Při hledání materiálu nás napadlo, že výběr fotografií, na nichž by se mohli poznat muži i ženy, je stále ještě velmi zúžen způsobem, jak si představujeme mužskou nebo ženskou roli. Není žádný problém najít ženy v rolích matky a milenky, ale téměř úplně chybí ženy v mocenských nebo vedoucích pozicích. Měkkost a zranitelnost mužů vyjadřují spíše autoportréty a mnohem méně snímky v novinách a časopisech.

Spoustu různých znázornění žen najdeme u impresionistů a postimpresionistů. Obrovskou rozmanitost vykazují i obrazy žen v díle Otty Dixe, Heinricha Vogelera, Maxe Liebermanna, Gustava Klimta, Francisca Goyi, Salvadora Dalího a Franse Halse, abychom jmenovali alespoň některé. Zvlášť bychom chtěli upozornit na autoportréty Fridy Kahlo, na nichž můžeme vidět snahu zvládnout život i při nejtěžším tělesném a duševním postižení. Archaické stránky ženského já můžeme spatřit na fotografiích Louise Francia. Portrét Diany de Poitiers a snímky hereček Marilyn Monroe a Liz Taylorové vybízejí k identifikaci s jejich erotickou přitažlivostí. Portrétní snímek Grety Garbo si klienti volí jako výraz neposkvrněné krásy, zniternění, stažení se a osamění. Portrét zpěvačky Niny Hagenové je naopak většinou vnímán jako výraz vitality a schopnosti prosadit se na veřejnosti. Vyobrazení vladařek – například královny Viktorie nebo Kateřiny Medicejské – představují oblast moci, zatímco obrazy Marthy Vogelerové vyjadřují spíše slunné a měkké stránky ženství.

V obrazech zaměstnaných žen v moderním prostředí můžeme vidět nezávislost, rovnoprávnost a hledání smyslu života i mimo rodinné vztahy.

Na dvou obrázcích z naší sbírky se objevuje téma bezstarostnosti v protikladu k omezujícím normám – na snímku od Philippa Salaüna vidíme starou paní na procházce, jak s požitkem pojídá cukrovou vatu, a Makarala fotografie s názvem Harmonikářka v Paříži. Tyto obrázky sice zachycují ženy, ale díky jejich tematice si je vybírají i muži. Jsou to obrazy přání, lidé obou pohlaví by takoví chtěli být. Muži i ženy obdivují i fotografii pelikána, který na pláži jednoho řeckého ostrova stojí na prostřeném kavárenském stole – lidé v tom snímku vidí výraz nestydaté chuti do života a až nepřístojně nevázaného chování.

Chuť žít a požitek ze života vyjadřují obrázky trhů v jižních zemích se stoly překypujícími ovocem a zeleninou nebo fotky, na kterých lidé něco slaví. Hrací karty, kostky a šachové figurky mohou vyjadřovat právě tak neodvratnost osudu jako lidskou vychytralost nebo moudrost. Polodrahokamy slouží díky svým různým formám a barvám k vystižení lidských vlastností. Když je k popisu člověka použita velká kovaná železná lucerna, mohou tím být vyjádřeny rozmanité vlastnosti (intenzita osvětlení, teplo hořící svíčky nebo pevnost a chlad materiálu – to všechno může odkazovat k příslušným vlastnostem).

Symbolem vůle, podnikavosti, vitality a síly jsou většinou obrázky přírody a zvířat – například vodopády, vysoké vlny, oheň nebo cválající či procházející se koně. Výraz strachu lidé spatřují v obraze Výkřik od Edvarda Muncha, ve scénách z pekla od Hieronyma Bosche a ve skalním Pekelném jícnu v parku Bomarzo v italské Umbrii. Poněkud děsivě působící pomíjivost je patrná na

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázku z knihy ***Symbol v diagnostice a psychoterapii*.**
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.